

Zsáka várának látképe 1664-ből, feltehetően korábbi ábrázolás nyomán. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel gyűjteményéből

König Frigyes

A bihari lápvidék végvára: Zsáka

A nyugat-bihari térség védelmében hajdanán fontos szerepet betöltő zsákai vár az Alföld egyik legjellegzetesebb, süllyedékes területén, a Tiszántúl nagy víz- és üledékgyűjtőjén épült fel. A Bihari hegyek felől az Alföld irányába tartó Sebes-Körös, Berettyó és Kék-Kálló egybefolyása ezen a részen lelassult és nagy kiterjedésű mocsár- és lápvidéket alakított ki a Kis- és Nagy-Sárréten.

A nagyrészt vízzel borított, ingoványos területek szárazulatai biztonságos megtelepedési helyeket kínáltak az ember számára. A Hajdú-Bihar megyei Zsákához tartozó Dávid-tanyán 2008-ban, szántás során megbolygatott területen bronz kincsleletet forgatott ki az eke. A leletegyüttes közelében a Gáva-kultúrához (kb. Kr. e. 1100–800) tartozó objektumok maradványai ke-

rültek feltárára, jelezve, hogy az őskor népei is kihasználták a mocsárvidék megtelepedésre és védelemre való alkalmasságát. 1329-ban már „aqua Nagshaar” (Nagysárvíz) néven szerepel egy oklevélben.

A honfoglalást követően, a 10–11. században kialakult itteni szállások és falumagok Bihar vármegegyéhez tartoztak. Ezek közé tartozott Zsáka (eredeti nevén Izsólaka), amelyet elsőként a 13. század elején íródott Várad Regestrum említ. Az Árpád-korban feltételezhetően a Hont-Pázmány nemzetség birtokának részét képezte. Az itt gazdálkodó jobbágyság jórészt állattartással és földműveléssel foglalkozott, amelyet a környezet adottságaiból fakadóan a halászat, csíkfogás, a vízimadarak tojásainak gyűjtése egészített ki. A kisebb népességű bihari falunak a 15. században a Bajoni és Izsákai család lett a birtokosa. A helység szerepel a megye vámjainak 1520-ból származó összeírásában is, ahol egy terhelt szekér után 8 dénárt, a teher nélküliért 4 dénárt szedtek.

Az itteni földesúri udvarházról, valamint annak erődítettségéről a 16. század közepéig nincsenek adataink. Katonai célú megerősítése feltehetően az 1540-es években történhetett meg, Szolnok 1552-ben történt elfoglalása után a török expanzió különösen indokolttá tette a védelmi jellegű építkezéseket. A kettős adóztatás sújtotta vidéken 1555-ben tíz itteni porta fizette a törököknek az adót, emellett a Magyar Királyság és Erdély területén élő földesurak is behajtották járandóságukat.

Zsáka település az I. katonai felmérés térképszelvényén, délkeleti szélén a vár jelölésével

1562-ben Lazarus Freiherr von Schwendi császári fővezér az egri vár 1552-es védelmében is részt vevő, I. Ferdinánd-párti Bay Andrászt nevezte ki Zsáka várkapitányának. A Nagy-Sárrét keleti szélén álló erősség stratégiai jelentőségével természetesen az 1556-ban Lengyelországból visszatérő János Zsigmond erdélyi fejedelem tanácsadói is tisztában voltak. 1564-ben Báthory István várad kapitány megpróbálkozott Zsáka elfoglalásával, azonban a támadás sikertelen maradt; valószínűleg nem akart rá sok időt pazarolni, ezért felhagyott az ostrommal és Debrecenen át az Érmellékre vonult, majd ebből az irányból támadva, szeptember 3-án elfoglalta a stratégiai szempontból jóval fontosabb Szatmár erődjét. Tekintettel arra, hogy Zsáka hadiesemények körzetébe került, 1566. május 25-én az akkori birtokos, Izsákai András átadta a várat I. Ferdinánd megbízottjainak, Schwendinek, a Habsburg seregek főkapitányának, illetve Kerecsényi László gyulai és Zay Ferenc kassai kapitánynak. János Zsigmond török segítséggel 1566 júniusában megindított hadjáratának célja Tokaj elfoglalása és az Erdélyi Fejedelemség határainak nyugati irányába való kitolása volt. Az előkészítő hadmozdulatok során rövid ostrommal bevették Bajom várát és a 40 gyalogossal, 40 lovassal, továbbá 2 falvédő kiságyúval megerősített Zsákát.

Gyulát 1566-ban foglalták el a törökök, ezután az Oszmán Birodalom mind a Magyar Királyság, mind pedig Erdély irányába tovább kívánta növelni területi hódításait. János Zsigmond elrendelte a zsákai vár megerősítését, amely valószínűleg meg is történt. 1569-ben a környéket dúló tatár segédcsapatoknak „ajándékot” vivő debreceni küldöttek a zsákai várba szorult embereknek adták át élelmiszerkészletüket. A Bocskai-szabadságharc (1604–1606) eseményei során Bocskai István értékes ingóságait Kereki várából a Giczey Péterné földesurasága alá tartozó zsákai erősségbe szállíttatta. Úgy tűnik, hogy Bocskai számára biztonságosabbnak számított a lápvilág övezte zsákai erősség. Álmosdi győzelme (1604. okt. 15.) után itt tartotta fogságban Johann Petz császári ezredet. 1615-ben a vár Kende Krisztináé, majd 1616-ban Giczey György lett, aki Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek adta át. 1617-ben Rhédey Ferenc birtokolta. A stratégiai szempontból egyre jelentéktelenebb építményt ezután elhanyagolták. 1677-ben Apafi Mihály már az elpusztult zsákai vár alatt gyűjtötte össze katonáit.

A vár maradványai a falu délkeleti szélén, a Várdombon 1860-ban még láthatóak voltak. Zsáka földesura, Rhédey Gábor a debreceni református kollégium múzeumának adományozta a dombon talált szakállas puskacsövet. A várból a felszínen napjainkra semmi sem maradt.

Felmerül a kérdés, vajon hogyan nézhetett ki Zsáka vára? Legkorábbi ábrázolása Giulio Ballini 1569-ben megjelent rézkarca (De Disegni Delle Piv Illustri Citta Et Fortezze Del Mondo, 42-es kép), amely a kor gyakorlatának megfelelően madár-

Lazarus Freiherr von Schwendi (1522–1583) német hadvezér, császári tábornok, kassai főkapitány

távlatból ábrázolja a várat és környezetét. A kompozíció központjában megjelenített vár nagyjából négyszögletes, palánkfalak övezik, sarkain oldalazó művekkel, amelyeket sáttortető véd, a szárazföld felé néző oldalakon további védőművek magasodnak. Belső részében lakó- és raktárépületek figyelhetők meg, az egyiket nádtető fedi. A vár déli és nyugati oldalát félhold alakú földnyelv övezi, ahol az ostromlók tüzésre vonult fel. Keleti oldalán a már elfoglalt, két sövényfallal védett elővár helyezkedik el. Az ábrázolás topográfiai szempontból azonos elrendezést mutat az első katonai felmérés 1770 körül készült térképével. A földnyelveket hidak kötik össze a vízfolyások mentén és az északi oldalon sűrű nádas látható. Mindezek alapján feltelezhetjük, hogy az ábrázolás nem légből kapott,

Zsáka várának környezetrekonstrukciós elképzelése veduta és a jelenlegi települési térkép alapján (Benus Ferenc munkája)

A vár ostromának (1566) ábrázolása egy 1578-ban készült színezett fametszeten

Zsáka várának feltételezett helye műhold felvételen

A vár korabeli alaprajza a Württembergi Tartományi Könyvtár gyűjteményéből

alighanem egy helyszínen készült vázlat állhatott az illusztráció készítőjének rendelkezésére.

A kép felirata az 1566-os ostromot kommentálja, amely szerint a védők közt szolgáló németek megkötözve vitték a falakra Bay András kapitányt, aki nem akarta feladni a várat, és az ábrázolás megőrökíti azt is, ahogy a kapitányt csónakon elszállítják. A szövegben megemlítik, hogy az őrség a vár átadása után bocsánatot kért a császártól. Az eseményt megőrizte a helyi emlékezet is: eszerint a várkapitány és a magyar védők visszautasították János Zsigmond ultimátumát, majd a levelet az összekötött kezű követ süvegére tűzve küldték vissza. A német többségű őrség azonban reménytelennek tartotta a további küzdelmet; a szabad elvonulásért cserében Bay Andrást rövidesen kiszolgáltatták az ellenségnek és feladták a várat.

Egy 1578-ban, Baselben megjelent másik kiadvány (Ander Teil Türkischen Historien und Warhaften...) illusztrációja a fent leírt rézkarc alapján készült, karakterbeli különbségét a fametszet-technika sajátosságai adják. A képhez tartozó szöveg szerint a törökök és az erdélyi fejedelem csapatai 1566-ban Zsákához mentek és őrségét megadásra szólították fel. A védők eleinte ellenálltak, de mivel az ágyúzás több helyen ledöntötte a falakat, az éj leple alatt elmenekültek. A kép készítőjének neve ismeretlen, csupán a G S monogramjelzés utal a szerzőre.

Wilhelm Dillich 1600-ban Casselban kiadott Ungarische Chronica... című könyvének ábrázolása a korábbi minták felhasználásával készülhetett, a madártávlati nézőpont helyett a perspektíva törvényeinek alkalmazásával.

A zsákai vár szempontjából talán nem közömbös a Stockholmi Királyi Levéltárban őrzött kézirat sem (Handritade kartverk 23. sz. kötet, 81.). Ebből közölte Kisari Balla György 1996-ban azt a „Sacar” feliratú alaprajzot, amely erősen emlékeztet a fentiekben bemutatott látképekre. Ezzel az ábrázolással megegyezik a Württembergi Tartományi Könyvtárban található Karten Sammerband 3581. 81. számú oldala is. Az alaprajzok a 16. század második felében készültek. Az Udvari Haditanács ebben az időben világosabb képet szeretett volna alkotni a Birodalom keleti határait védő végvárrendszeréről és annak állapotáról. 1560 és 1570 között a védelmi rendszer kisebb és nagyobb elemeit egyaránt sikerült feltérképezni. Ebből az időszakból jól ismertek a környék nagyobb erődítményeinek (Gyula, Kisvárda, stb.) felmérései. Joggal feltételezhető, hogy az akkor még a királyi Magyarországhoz tartozó Zsákaról is készült felmérési rajz, és az valószínűleg azonos a „Sacar” néven megjelölt alaprajzzal.

A török-kori várrajzokat tartalmazó, eddig azonosítatlan alaprajzok feloldásához talán segítséget nyújthat a zsákai vár korabeli ábrázolásainak újbóli vizsgálata, de minden bizonnyal csak a régészeti kutatások adhatnának megbízható választ a kérdésre. 🍷